

Το κρατικό «καθήκον διερεύνησης» περιπτώσεων θανάτου κρατουμένων

του **Παύλου Κ. Γανιάρη***
ασ. Δικηγόρου, LL.M.

«Αλλά στο λαρύγγι του Κ. ακούμπησαν τα χέρια
του ενός κυρίου, ενώ ο άλλος τού έμπηγε το μαχαίρι
βαθιά στην καρδιά και 'κει το γύρισε δύο φορές.
Με θολωμένα μάτια ο Κ. είδε ακόμη
πώς οι κύριοι παρακολουθούσαν την απόφαση.
«Σαν ένα σκυλί!» είπε αυτός,
και ήταν σα να επρόκειτο
η ντροπή να μείνει και μετά το θάνατό του»
Franz Kafka – «Η Δίκη»

Εισαγωγή: Κρατούμενοι και Ε.Σ.Δ.Α.

Η εξελικτική πορεία του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων – από την εμφάνιση των πρώτων, στοιχειωδών κανόνων πριν το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι και σήμερα – είναι σε σημαντικό βαθμό συνδεδεμένη με την ανάγκη προστασίας των ατόμων που στερούνται της ελευθερίας τους¹. Η σκιαγράφηση και μόνο της έννοιας των όρων «κρατούμενοι» ή «φυλακισμένοι» αρκεί για να καταδειχθεί το γιατί: πρόκειται σε γενικές γραμμές για άτομα που αδυνατούν να ξεφύγουν από τη σφαίρα ελέγχου (απόλυτου σχεδόν) των κρατικών αρχών². Υπό τη σκοπιά αυτή, «κρατούμενος» δεν θεωρείται μόνο ο έγκλειστος σε σωφρονιστικό κατάστημα (όπως υπονοείται από την καθημερινή χρήση του όρου), αλλά ακόμη και ο περιορισμένος για μικρό χρονικό διάστημα σε ορισμένο χώρο [Π.χ. απόφαση Ε.Δ.Δ.Α. *Amuur vs. France* (25/06/1996)] ή ο καταδιωκόμενος από τις αστυνομικές δυνάμεις [Π.χ. απόφαση Ε.Δ.Δ.Α. *Makaratzis vs. Greece* (20/12/2004)]. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, οι κρατικές αρχές έχουν απόλυτη σχεδόν εξουσία πάνω στα άτομα, με συνέπεια να ενυπάρχει ο κίνδυνος κατάχρησης. Μάλιστα, ο κίνδυνος αυτός αυξάνεται δραματικά, αν αναλογιστούμε ότι οι ενέργειες των οργάνων του κράτους λαμβάνουν χώρα συνήθως «πίσω από κλειστές πόρτες»³ και γενικότερα υπό συνθήκες έλλειψης άμεσου δημοσίου ελέγχου, πράγμα που καθιστά δυσκολότερο τον προσδιορισμό και την τιμώρηση των υπευθύνων.

Για το λόγο αυτό, όλα τα συστήματα διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (οικουμενικά και περιφερειακά), τα οποία έχουν εγκαθιδρυθεί μέχρι σήμερα⁴, περιλαμβάνουν διατάξεις προστατευτικές για τα άτομα που έχουν αποστερηθεί της ελευθερίας τους. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής Ε.Σ.Δ.Α. ή απλά Σύμβαση) και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής Ε.Δ.Δ.Α. ή απλά Δικαστήριο), το οποίο λειτουργεί στα πλαίσιά της, παρέχουν εκτεταμένη προστασία έναντι (μεταξύ άλλων) της αυθαίρετης σύλληψης και κράτησης, έναντι των βασανιστηρίων καθώς και έναντι του μεγαλύτερου κινδύνου που διατρέχει ο φυλακισμένος: του θανάτου

κατά τη διάρκεια της κράτησής του. Το τελευταίο αυτό ζήτημα αποτελεί και το επίκεντρο όσων ακολουθούν.

A. Το Δικαίωμα στη Ζωή (άρθρο 2 Ε.Σ.Δ.Α.)

Σε κάθε περίπτωση θανάτου ατόμου που έχει αποστερηθεί της ελευθερίας του έρχεται στο προσκήνιο, μια από τις πιο θεμελιώδεις διατάξεις της Σύμβασης, η διάταξη η οποία «αντικατοπτρίζει μια από τις βασικότερες αξίες των δημοκρατικών κοινωνιών που συναποτελούν το Συμβούλιο της Ευρώπης» [απόφαση Ε.Δ.Δ.Α. *McCann, Farrel & Savage vs. U.K.* (27/09/1995), παρ.147]. Πρόκειται για το άρθρο 2 Ε.Σ.Δ.Α., το οποίο θεμελιώνει το «Δικαίωμα στη Ζωή» και ορίζει στην πρώτη παράγραφο, ότι: «*Το δικαίωμα εκάστου προσώπου εις την ζωή προστατεύεται υπό του νόμου. [...]*»

Κατά το γράμμα της διάταξης το προστατευόμενο αγαθό είναι, όπως έχει εύστοχα παρατηρηθεί⁵, το «δικαίωμα στη ζωή» και όχι η ίδια «η ζωή». Αυτό συμβαίνει, διότι κατά παράδοξο τρόπο η έννοια της ζωής είναι αναπόφευκτα συνυφασμένη με την αντίθετη έννοια, την έννοια του θανάτου. Συνεπώς, ο θάνατος – ως φυσική κατάληξη της ζωής – δεν αποτελεί καταρχήν παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή και για το λόγο αυτό, το κράτος δεν υποχρεούται καταρχήν να δικαιολογεί το θάνατο κάθε πολίτη του, όπως υποχρεούται για παράδειγμα να δικαιολογεί κάθε περιορισμό της ελευθερίας του⁶.

Από την άλλη πλευρά όμως, η υποχρέωση προστασίας του δικαιώματος στη ζωή «υπό του νόμου» επιβάλλει τουλάχιστον την πρόβλεψη μιας νομικά διαρθρωμένης διαδικασίας ποινικοποίησης, αποτελεσματικής διερεύνησης και τιμώρησης των ανθρωποκτονιών⁷. Όπως έχει χαρακτηριστικά ειπωθεί, «ένα κράτος, στο οποίο ακόμη και οι παραβιάσεις του δικαιώματος στη ζωή δεν θα προκαλούσαν καμία κρατική αντίδραση, θα έπρεπε να θεωρηθεί ως μια πολιτεία αποτυχημένη, ως ένα «ανάπηρο μέλος» της διεθνούς κοινότητας⁸. Για το λόγο αυτό, η επίσημη κρατική αντίδραση που η Σύμβαση και το Δικαστήριο απαιτούν σε περιπτώσεις θανάτου κρατουμένων είναι η διεξαγωγή έρευνας.

B. Το κρατικό «καθήκον διερεύνησης»

1. Η νομολογιακή αφετηρία του

Παρά το γεγονός ότι το «καθήκον διερεύνησης» θανάτου κρατουμένων ήταν ήδη γνωστό σε διεθνές επίπεδο (παράδειγμα η απόφαση του Διαμερικανικού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην υπόθεση *Velasquez Rodriguez*, 29/07/1988) και αποδεκτό από τη θεωρία στον ευρωπαϊκό χώρο⁹, το Ε.Δ.Δ.Α. αναγνώρισε ρητά την υποχρέωση αυτή των κρατών για πρώτη φορά¹⁰ μόλις το 1995.

Αφορμή αποτέλεσε η υπόθεση *McCann, Farrel & Savage vs. U.K.* (27/09/1995), γνωστή και ως «Υπόθεση του Γιβραλτάρ»: οι γονείς τριών ατόμων, τα οποία εκτελέστηκαν εν ψυχρώ από μέλη των ειδικών δυνάμεων του βρετανικού στρατού κατά τη διάρκεια επιχείρησης σύλληψης τρομοκρατών, κατέφυγαν στην τότε Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στη συνέχεια στο Ε.Δ.Δ.Α. επικαλούμενοι παραβίαση του άρθρου 2 Ε.Σ.Δ.Α. Μία από τις νομικές βάσεις που προέβλεπαν για να στηρίξουν τον ισχυρισμό τους ήταν, ότι «το άρθρο 2 θα πρέπει να ερμηνευθεί ως περιλαμβάνον ένα διαδικαστικό σκέλος, ήτοι την πρόβλεψη μιας αποτελεσματικής

διαδικασίας μετά το συμβάν για την εξακρίβωση των γεγονότων»¹¹. Κατά την άποψή τους αυτή η διαδικασία διερεύνησης των συνθηκών θανάτου των συγγενών τους είχε υπάρξει ανεπαρκής.

Το Δικαστήριο (στο οποίο παραπέμφθηκε η υπόθεση από την τότε Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) στην απόφαση, την οποία εξέδωσε, αναγνώρισε, ότι «η γενική νομική απαγόρευση των αυθαίρετων εκτελέσεων από τα όργανα του κράτους θα αποδεικνυόταν αναποτελεσματική στην πράξη, εάν δεν υπήρχε κάποια διαδικασία ελέγχου της νομιμότητας της χρήσης θανατηφόρου βίας από τις κρατικές αρχές. Η υποχρέωση προστασίας του δικαιώματος στη ζωή υπό το άρθρο 2, σε συνδυασμό με το γενικό καθήκον των κρατών υπό το άρθρο 1 της Σύμβασης να «αναγνωρίζουν, εις όλα τα εξαρτώμενα εκ της δικαιοδοσίας των πρόσωπα, τα καθοριζόμενα [...] δικαιώματα και ελευθερίες», απαιτεί εμμέσως, ότι θα πρέπει να υπάρχει κάποια μορφή αποτελεσματικής, επίσημης έρευνας, σε περιπτώσεις που άτομα χάνουν τη ζωή τους ως αποτέλεσμα της χρήσης βίας από, *inter alios*, όργανα του κράτους» [απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., παρ.161].

Όμως, παρά το ότι αναγνώρισε ρητά την υπάρξη ενός τέτοιου «καθήκοντος διερεύνησης», το Δικαστήριο δεν έκρινε σκόπιμο να προχωρήσει στον προσδιορισμό της μορφής και του περιεχομένου του [απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., παρ.162]. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, μετά το συμβάν, είχε πράγματι ακολουθήσει δημόσια έρευνα, στην οποία είχαν συμμετάσχει οι νόμιμοι εκπρόσωποι των συγγενών των θυμάτων και είχαν εξεταστεί εβδομήντα εννέα μάρτυρες. Επιπλέον, στους δικηγόρους των προσφευγόντων είχε δοθεί η δυνατότητα να εξετάσουν οι ίδιοι ορισμένους μάρτυρες-κλειδιά, συμπεριλαμβανομένων των στρατιωτικών και αστυνομικών οργάνων που είχαν συμμετάσχει στο σχεδιασμό και την εκτέλεση της επιχείρησης και να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους. Υπό το φως των λεπτομερειών αυτών, το Ε.Δ.Δ.Α. θεώρησε, ότι είχε πράγματι διεξαχθεί μια «εκτεταμένη, αμερόληπτη και προσεκτική» [απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., παρ.163] έρευνα σχετικά με τις συνθήκες των θανάτων, και συνεπώς δεν είχε υπάρξει παραβίαση του άρθρου 2 όσον αφορά στο διαδικαστικό αυτό σκέλος του. (Σημειώνεται, ότι τελικά αναγνωρίστηκε από το Δικαστήριο παραβίαση του άρθρου 2 για άλλους λόγους.)

Πάνω στην υπόθεση *McCann* και τη σχετική απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α. – την πρώτη που αναγνώρισε την ύπαρξη ενός κρατικού καθήκοντος διερεύνησης θανάτων κρατουμένων – θα πρέπει να γίνουν οι εξής τρεις παρατηρήσεις:

Πρώτον, όπως διαφαίνεται, η πρωτοβουλία για την «ανακάλυψη» της υποχρέωσης αυτής των κρατών υπό το άρθρο 2 Ε.Σ.Δ.Α. ανήκει κατά βάση στους προσφεύγοντες (και τους νομικούς τους συμβούλους φυσικά) και όχι στην τότε Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ή στο Δικαστήριο. Παρά το γεγονός ότι (όπως αναφέρθηκε παραπάνω) ένα τέτοιας υφής καθήκον είχε ήδη αναγνωριστεί από άλλα διεθνή συστήματα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και από τη θεωρία, τα Όργανα της Σύμβασης δεν είχαν αναφερθεί καθόλου σε αυτό σε παρόμοιες υποθέσεις, στις οποίες οι προσφεύγοντες δεν το είχαν επικαλεστεί: στην υπόθεση *Diaz Ruano vs. Spain* (26/04/1994) για παράδειγμα, όπου ένας κρατούμενος είχε χάσει τη ζωή του κάτω από αμφισβητούμενες συνθήκες, οι προσφεύγοντες δεν προέβαλαν ενώπιον των Οργάνων της Ε.Σ.Δ.Α. την παραβίαση του καθήκοντος διερεύνησης του θανάτου και ακολούθως ούτε η Επιτροπή, ούτε το Δικαστήριο ασχολήθηκαν με το ζήτημα με δική τους πρωτοβουλία [απόφαση Ε.Δ.Δ.Α., παρ.16]¹².

Μόνο στην υπόθεση *McCann*, στην οποία οι προσφεύγοντες (και οι *amici curiae*, Διεθνής Αμνηστία και *British-Irish Rights Watch*) προέβαλαν, ότι το κράτος θα πρέπει να προβλέπει μια *ex post facto* διαδικασία για τη διαλεύκανση των περιστάσεων του θανάτου, δέχτηκαν η Επιτροπή και το Δικαστήριο τον ισχυρισμό και καθιέρωσαν για πρώτη φορά την αντίστοιχη υποχρέωση των κρατών.

Δεύτερον, η νομική δικαιολογητική βάση¹³ που το Δικαστήριο προέβαλε για την καθιέρωση του καθήκοντος διερεύνησης είναι – όπως προκύπτει από τη σκέψη αρ.161 της απόφασης – διπλή¹⁴: το άρθρο 1 Ε.Σ.Δ.Α., το οποίο καθιερώνει τη γενική υποχρέωση των κρατών να εξασφαλίζουν¹⁵ στους πολίτες τους τα δικαιώματα της Σύμβασης, αφενός¹⁶, και αφετέρου η αρχή της «αποτελεσματικότητας»¹⁷, η οποία επιτάσσει να μην παραμένουν τα προβλεπόμενα από τη Σύμβαση δικαιώματα απλές θεωρητικές διακηρύξεις, αλλά να έχουν από πρακτικό αντίκρουσμα.

Σημειώνεται, ότι πέραν της νομικής αυτής δικαιολόγησης έχει επισημανθεί από τη θεωρία και εμφανιστεί σε μεταγενέστερες¹⁸ αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. και ένας επιπλέον λόγος, ο οποίος συνετέλεσε στην αναγνώριση από το Δικαστήριο του καθήκοντος διερεύνησης: πρόκειται για τη διπλή, κατασταλτική και αποτρεπτική ταυτόχρονα, λειτουργία των ερευνών¹⁹. Κατασταλτική, διότι η διερεύνηση των συνθηκών του θανάτου συμβάλλει στη συγκέντρωση των στοιχείων εκείνων που είναι απαραίτητα για τη θεμελίωση της ευθύνης των εμπλεκόμενων στο συμβάν κρατικών οργάνων και την τιμώρησή τους. Και αποτρεπτική, διότι η βεβαιότητα, ότι μετά από κάθε περιστατικό θανάτου κρατουμένου ακολουθεί ενδελεχής έρευνα, αποθαρρύνει τις κρατικές αρχές από το να εκμεταλλευθούν τη θέση ισχύος, στην οποία βρίσκονται, και να κάνουν κατάχρηση των εξουσιών τους. Το τελευταίο είναι ιδιαίτερα σημαντικό, αν αναλογιστούμε, ότι τέτοιοι θάνατοι σημειώνονται τις περισσότερες φορές υπο συνθήκες – π.χ. κατά τη διάρκεια της αστυνομικής ανάκρισης – όπου υπάρχουν ελάχιστοι (ή και καθόλου) ανεξάρτητοι μάρτυρες για να καταθέσουν στη συνέχεια ως προς το τι πραγματικά συνέβη.

Τρίτον, η «Υπόθεση του Γιβραλτάρ» αποτέλεσε πράγματι στροφή στη νομολογία του Δικαστηρίου ως προς το δικαίωμα στη ζωή, μια που για πρώτη φορά αναγνωρίστηκε το κρατικό «καθήκον διερεύνησης» θανάτου κρατουμένων, όμως η στροφή αυτή έμεινε κατά μία έννοια ημιτελής: το Δικαστήριο αρκέστηκε στην αναγνώριση της ύπαρξης μιας υποχρέωσης έρευνας, χωρίς όμως να προχωρήσει στον προσδιορισμό της μορφής, του περιεχομένου ή της έκτασης που πρέπει να λάβει η έρευνα αυτή, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματική. Τα στοιχεία αυτά προσδιορίστηκαν λεπτομερώς από το Ε.Δ.Δ.Α. σε επόμενες υποθέσεις που έφτασαν ενώπιόν του²⁰. Πρόκειται κυρίως για περιστατικά, τα οποία σημειώθηκαν στα πλαίσια του περιβόητου «πολέμου κατά της τρομοκρατίας» στη Βόρειο Ιρλανδία [αντιπροσωπευτικά: *Hugh Jordan vs. U.K. (04/05/2001)* και *Kelly vs. U.K. (04/05/2001)*], στις κουρδικές περιοχές της νοτιοανατολικής Τουρκίας [αντιπροσωπευτικά: *Tanli vs. Turkey (10/04/2001)* και *Mahmut Kaya vs. Turkey (28/03/2000)*] και στα τσετσενικά εδάφη της Ρωσίας [αντιπροσωπευτικά: *Khashiyev & Akayeva vs. Russia (24/02/2005)*]. Όσον δε αφορά στην Ελλάδα, το πρόβλημα του θανάτου κρατουμένων δεν είναι δυστυχώς εντελώς άγνωστο: το Ε.Δ.Δ.Α. έχει κατά περιπτώσεις καταδικάσει τη χώρα για έλλειψη αποτελεσματικής διερεύνησης των συνθηκών, κάτω από τις οποίες άτομα υπό σύλληψη ή κράτηση έχασαν τη ζωή τους [αντιπροσωπευτικά: *Makaratzis vs. Greece*²¹ (20/12/2004) και εντελώς πρόσφατα *Celniku vs. Greece (05/10/2007)*].

2. Το περιεχόμενο και η έκτασή του

Οι ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις, τις οποίες πρέπει να πληροί η έρευνα στις συνθήκες θανάτου κρατουμένων, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματική κατά το άρθρο 2, αναλύθηκαν για πρώτη φορά από το Ε.Δ.Δ.Α. με αφορμή την υπόθεση *Kelly vs. U.K.* (04/05/2001), όπου οι συγγενείς εννέα ατόμων, που είχαν χάσει τη ζωή τους σε μια αντιτρομοκρατική επιχείρηση των βρετανικών δυνάμεων ασφαλείας, προσέφυγαν στο Δικαστήριο επικαλούμενοι (μεταξύ άλλων), ότι η εκ των υστέρων διερεύνηση του περιστατικού είχε υπάρξει ανεπαρκής.

Στην απόφασή του [παρ.94 επ.] το Ε.Δ.Δ.Α. τόνισε, ότι «οποιοσδήποτε τρόπος [έρευνας] και εάν εφαρμόζεται, οι αρχές πρέπει να ενεργούν με δική τους πρωτοβουλία από τη στιγμή που το ζήτημα υποπίπτει στην αντίληψή τους. Δεν μπορούν να καταλείπουν τη μέριμνα για την υποβολή επίσημης καταγγελίας ή την ευθύνη για τη διενέργεια των όποιων ερευνητικών ενεργειών στην πρωτοβουλία των συγγενών.

Για να είναι η διερεύνηση [...] αποτελεσματική, πρέπει γενικά να θεωρηθεί ως απαραίτητο, τα άτομα, που είναι υπεύθυνα για και που εκτελούν την έρευνα, να είναι ανεξάρτητα από τους εμπλεκόμενους στο συμβάν [...]. Αυτό σημαίνει όχι μόνο έλλειψη οποιασδήποτε ιεραρχικής ή θεσμικής σύνδεσης, αλλά και ουσιαστική ανεξαρτησία [...].

Η διερεύνηση πρέπει επίσης να είναι αποτελεσματική υπό την έννοια, ότι πρέπει να είναι ικανή να οδηγήσει στην εξακρίβωση του κατά πόσον η βία, η οποία ασκήθηκε σε τέτοιες περιπτώσεις, ήταν ή όχι δικαιολογημένη από τις περιστάσεις [...] και στην αναγνώριση και τιμώρηση των υπευθύνων. Η υποχρέωση αυτή δεν αφορά στο αποτέλεσμα, αλλά στα μέσα που χρησιμοποιούνται: Οι αρχές πρέπει να λαμβάνουν όλα τα εύλογα μέτρα, που έχουν στη διάθεσή τους, για να εξασφαλίσουν το σχετικό με το συμβάν αποδεικτικό υλικό, συμπεριλαμβανομένων μεταξύ άλλων της εξέτασης αυτοπτών μαρτύρων, της εφαρμογής εγληματολογικών μεθόδων και της διενέργειας, όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο, νεκροψίας, η οποία να παρέχει διεξοδική και επακριβή καταγραφή των τραυμάτων και αντικειμενική ανάλυση των κλινικών ευρημάτων, περιλαμβανομένης και της αιτίας θανάτου [...]. Οποιαδήποτε ατέλεια της έρευνας υπονομεύει τη δυνατότητα διακρίβωσης της αιτίας θανάτου ή του υπεύθυνου προσώπου, ενδέχεται να κριθεί αντίθετη στην προϋπόθεση αυτή.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάγκη για έγκαιρη έναρξη της έρευνας και εύλογη επίσπευση της διεκπεραίωσής της είναι αυτονόητη [...]. Είναι αποδεκτό, ότι ενδέχεται να παρουσιαστούν εμπόδια ή δυσκολίες, που να παρακωλύουν την πρόοδο των ερευνών σε μια ιδιαίτερη περίπτωση. Μολαταύτα, η άμεση αντίδραση των αρχών για τη διαλεύκανση περιπτώσεων χρήσης θανατηφόρου βίας πρέπει γενικά να θεωρείται απαραίτητη για τη διατήρηση της εμπιστοσύνης του κοινού στην προσήλωσή τους στην αρχή του κρατους δικαίου και για την παρεμπόδιση της δημιουργίας εντυπώσεων συμμετοχής ή ανοχής σε έκνομες ενέργειες.

Για τους ίδιους λόγους, πρέπει να υπάρχει επαρκής δημόσιος έλεγχος πάνω στη διαδικασία της έρευνας και στα αποτελέσματά της, ώστε να εξασφαλίζεται τόσο σε

θεωρητικό, όσο και σε πρακτικό επίπεδο, η απόδοση ευθυνών. Ο βαθμός του απαιτούμενου δημοσίου ελέγχου ενδέχεται να διαφέρει από υπόθεση σε υπόθεση. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, οι πλησιέστεροι συγγενείς του θύματος πρέπει να εμπλέκονται στη διαδικασία, στο μέτρο που επιβάλλεται για τη διασφάλιση των νομίμων συμφερόντων του».

Από την κρίση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Kelly* διαφαίνεται, ότι δεν υπάρχει κάποια *a priori* καθορισμένη και επακριβώς τυποποιημένη από το Ε.Δ.Δ.Α. διαδικασία και μέθοδος διερεύνησης των περιστατικών θανάτου κρατουμένων²². Υπάρχουν όμως ορισμένες γενικές και αφηρημένες (αλλά όχι και ασαφείς, όπως θα διαπιστωθεί) προϋποθέσεις, οι οποίες πρέπει να πληρούνται, προκειμένου να θεωρηθεί η έρευνα αποτελεσματική²³. Οι (ουσιαστικές και διαδικαστικές) προϋποθέσεις αυτές, όπως αναλύθηκαν και διευκρινίστηκαν σε βάθος από το Δικαστήριο σε σχετικές αποφάσεις, είναι οι εξής:

- 1η προϋπόθεση: έρευνα από το κράτος και με δική του πρωτοβουλία

Πρώτα απ' όλα, η αναφορά του Δικαστηρίου σε «γενικό καθήκον των κρατών», η οποία επαναλαμβάνεται σε όλες τις σχετικές με διερεύνηση θανάτου κρατουμένων αποφάσεις, επιβεβαιώνει, ότι υπεύθυνο και αρμόδιο για τη διεξαγωγή της έρευνας είναι το κράτος, μέσω των δημοσίων αρχών του. Το ποια ακριβώς δημόσια αρχή είναι επιφορτισμένη με το ερευνητικό έργο *in concreto* (σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση), εμπίπτει στη διακριτική ευχέρειά του. Ενδέχεται να είναι ένα δικαστήριο, ένας εισαγγελέας, μια εξεταστική επιτροπή του κοινοβουλίου ή κάποιο άλλο κρατικό όργανο (υπό τον όρο βέβαια, ότι πληρεί και τις λοιπές προϋποθέσεις – ιδιαίτερα την προϋπόθεση ανεξαρτησίας, για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια). Σε κάθε περίπτωση πάντως, η αναφορά σε «επίσημη έρευνα» επιβάλλει, να έχει η όλη ερευνητική προσπάθεια κρατική προέλευση: έρευνες, που πραγματοποιούνται αποκλειστικά και μόνο από ιδιώτες (π.χ. επαγγελματίες ερευνητές) ή από νομικά μορφώματα του ιδιωτικού δικαίου (π.χ. μη κυβερνητικές οργανώσεις), δεν απαλλάσσουν το κράτος από το «καθήκον διερεύνησης»²⁴.

Επιπλέον, πρόκειται για μια έρευνα με πρωτοβουλία του κράτους, μια έρευνα *ex officio*: από τη στιγμή που οι αρμόδιες κρατικές αρχές πληροφορούνται – με οποιονδήποτε τρόπο – τον θάνατο ατόμου ευρισκόμενου υπό καθεστώς σύλληψης ή περιορισμού, υποχρεούνται να ενεργήσουν από μόνες τους για τη διερεύνηση του περιστατικού, χωρίς να απαιτείται καμία περαιτέρω ενέργεια ή πρωτοβουλία των συγγενών του θύματος. Όπως το Δικαστήριο επεσήμανε στην απόφαση *Ergi vs. Turkey* (28/07/1998), «και μόνο η πληροφόρηση από την πλευρά των αρχών για ένα θάνατο εγείρει *ipso facto* μια υποχρέωση υπό το άρθρο 2 της Σύμβασης για αποτελεσματική διερεύνηση των συνθηκών του θανάτου» (παρ.82)²⁵.

Γενικότερα, το δικαίωμα στη ζωή είναι εξαιρετικά σημαντικό, για να επιτραπεί οποιασδήποτε μορφής «ιδιωτικοποίηση»²⁶ της προστασίας του: έρευνα χωρίς τη συμμετοχή του κράτους ή εξαρτώμενη από την πρωτοβουλία των συγγενών δεν συμβιβάζεται με το άρθρο 2 Ε.Σ.Δ.Α.

- 2η προϋπόθεση: ανεξαρτησία των ερευνητικών αρχών

Τα υπεύθυνα για τη διερεύνηση ενός περιστατικού θανάτου κρατουμένων κρατικά όργανα απαιτείται καταρχάς να είναι θεσμικά/ιεραρχικά ανεξάρτητα από τα όργανα, τα οποία ενεπλάκησαν στο περιστατικό αυτό, αλλά και από το ίδιο το περιστατικό. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα έλλειψης τέτοιου είδους θεσμικής/ιεραρχικής ανεξαρτησίας των ερευνητικών οργάνων αποτελεί η υπόθεση *Orhan vs. Turkey* (18/06/2002), όπου επικεφαλής της διαδικασίας διερεύνησης του θανάτου τριών κρατουμένων είχε υπάρξει για κάποιο χρονικό διάστημα ο διοικητής του ίδιου αστυνομικού τμήματος, στο οποίο κατά του ισχυρισμούς των προσφευγόντων είχαν κρατηθεί και θανατωθεί τα θύματα. Με συντριπτική πλειοψηφία (έξι ψήφοι έναντι μιας) το Δικαστήριο θεώρησε, ότι για το λόγο αυτό η έρευνα είχε παρουσιάσει σοβαρότατες ατέλειες, και δέχτηκε την παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή (παρ.348)²⁷.

Η ανάγκη για θεσμική/ιεραρχική ανεξαρτησία των ερευνητικών αρχών συμπληρώνεται από μια δεύτερη, πρακτική διάσταση: από την ανάγκη για ουσιαστική ανεξαρτησία. Η έννοια της ουσιαστικής ανεξαρτησίας²⁸ προϋποθέτει, ότι τα αρμόδια για τη διερεύνηση του θανάτου όργανα είναι «αυτάρκη» («self-reliable») και ανεπηρέαστα, όσον αφορά στη συγκέντρωση και εκτίμηση του αποδεικτικού υλικού και γενικότερα στην κρίση τους επί του συμβάντος. Επιβάλλεται για παράδειγμα [*Ergi vs. Turkey* (28/07/1998), παρ.83], να μην αποδέχεται ο ερευνών αυτόματα και αναντίρρητα την ακρίβεια αναφορών ή δηλώσεων από κρατικές αρχές, αλλά να διενεργεί και δική του περεταίρω σχετική έρευνα, και να μην αποκλείει εκ των προτέρων το ενδεχόμενο θανάτωσης από όργανα του κράτους.

Η προϋπόθεση ανεξαρτησίας, όπως αναπτύχθηκε παραπάνω, καλύπτει αυτονότητα, εκτός από τα ερευνητικά όργανα του κράτους, και τις δημόσιες εκείνες αρχές, οι οποίες έχουν τη δύναμη να λαμβάνουν αποφάσεις στη βάση των αποτελεσμάτων της έρευνας (ενδεικτικά: να κινούν ποινικές διαδικασίες κατά των υπευθύνων). Σε αντίθετη περίπτωση²⁹, πλήττεται σοβαρά η αποτελεσματικότητα της όλης διαδικασίας διερεύνησης. Γενικότερα επισημαίνεται³⁰, ότι η προϋπόθεση θεσμικής/ιεραρχικής και ουσιαστικής ανεξαρτησίας αφορά σε όλα τα κρατικά όργανα και σε όλες τις δημόσιες αρχές, που εμπλέκονται στη διαδικασία, η οποία λαμβάνει χώρα μετά από περιστατικά θανάτου κρατουμένων.

- 3η προϋπόθεση: ερευνητικά μέσα ικανά να εξασφαλίσουν το αποδεικτικό υλικό του συμβάντος

Το πρώτο – και βασικότερο ίσως – από τα ερευνητικά μέσα, τα οποία το κράτος καλείται να χρησιμοποιεί για τη διαλεύκανση περιστατικών θανάτου κρατουμένων (και τα οποία απαριθμούνται ενδεικτικά και όχι εξαντλητικά στην απόφαση *Kelly*), είναι η εξέταση αυτοπτών μαρτύρων. Το Δικαστήριο αναμένει από τις εξεταστικές

αρχές, να προβαίνουν σε όλες τις ενέργειες, που είναι απαραίτητες, για να σχηματίζουν από τις περιγραφές των μαρτύρων πλήρη και σαφή εικόνα των γεγονότων. Υπό την έννοια αυτή κρίνεται ουσιώδες, όχι μόνο να εξετάζονται όλα τα παρόντα κατά το συμβάν πρόσωπα, αλλά και να υποβάλλονται σε αυτά οι αναγκαίες «ερωτήσεις-κλειδιά» [*Velikova vs. Bulgaria (18/05/2000)*, παρ.79], οι οποίες ρίχνουν φως στις συνθήκες θανάτου. Μια εντελώς επιφανειακή και προσχηματική εξέταση μαρτύρων ελάχιστα συμβάλλει στην αποκάλυψη της αλήθειας και συνεπώς δεν συμβιβάζεται με την κρατική υποχρέωση αποτελεσματικής διερεύνησης.

Η εφαρμογή διαδεδομένων και κοινά αποδεκτών εγληματολογικών μεθόδων, όπως η αυτοψία και η φωτογράφιση του τόπου του θανάτου, η εργαστηριακή μελέτη των όπλων και των πυρομαχικών που χρησιμοποιήθηκαν και η λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων [*Gül vs. Turkey (14/12/2000)*, παρ.89], είναι το δεύτερο από τα ερευνητικά μέσα, τα οποία αναφέρονται από το Ε.Δ.Δ.Α. ως εύλογα για την εξασφάλιση αποδεικτικού υλικού. Εξυπακούεται, ότι το ποιες ακριβώς μέθοδοι είναι οι καταλληλότερες για κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, κρίνεται με βάση τις συνθήκες της εκάστοτε κατάστασης. Η παράλειψη πάντως στοιχειωδών εγληματολογικών πρακτικών καθιστά την έρευνα αναποτελεσματική και οδηγεί σε παραβίαση του κρατικού καθήκοντος διερεύνησης.

Τέλος, το τρίτο ερευνητικό μέσο, το οποίο απαιτείται να εφαρμόζουν τα κράτη για την αποτελεσματική διερεύνηση περιστατικών θανάτου κρατουμένων, είναι η διενέργεια νεκροψίας. Η αντίληψη του Δικαστηρίου σχετικά με τους σκοπούς, που εξυπηρετεί η *post mortem* εξέταση του θύματος, διατυπώθηκε ρητά στην προαναφερθείσα απόφαση *Gül vs. Turkey (14/12/2000)*: η νεκροψία δεν πρέπει να περιορίζεται στη διαπίστωση μόνο της βασικής αιτίας θανάτου (π.χ. θάνατος από τραύματα βλημάτων), αλλά να αποκαλύπτει – όπου βέβαια αυτό είναι δυνατόν – όλα τα γεγονότα και τα στοιχεία εκείνα, τα οποία σφραγίστηκαν οδήγησαν στο θάνατο (π.χ. πόσα βλήματα, από ποια απόσταση, σε ποια σημεία του σώματος, τραύματα διαμπερή ή όχι, θάνατος ακαριαίος ή όχι) [παρ.89]. Είναι σαφές βέβαια, ότι, για να εξυπηρετούνται αποτελεσματικά οι σκοποί αυτοί, πρέπει η νεκροψία να διενεργείται από κατάλληλα εκπαιδευμένο και καταρτισμένο προσωπικό, όπως άλλωστε υπογράμμισε και το ίδιο Ε.Δ.Δ.Α. στη σκέψη 150 της μεταγενέστερης απόφασης *Tanli vs. Turkey (10/04/2001)*. Αξίζει να επισημανθεί³¹ τέλος, πως το Δικαστήριο δεν αποδέχεται την «πρόφαση», που συχνά προβάλλουν τα κράτη, ότι δηλαδή η μη διενέργεια ή η διενέργεια περιορισμένης και ελαττωματικής νεκροψίας δικαιολογείται από τις συνθήκες στον τόπο του συμβάντος (σε περιοχή συνεχών τρομοκρατικών επιθέσεων για παράδειγμα). Σε κάθε περίπτωση θανάτου ατόμου ευρισκόμενου υπό σύλληψη ή κράτηση, το Ε.Δ.Δ.Α. απαιτεί (μεταξύ άλλων μέτρων) από τη κράτη τη διενέργεια πλήρους νεκροψίας, διαφορετικά παραβιάζεται η υποχρέωσή τους υπό το άρθρο 2 Ε.Σ.Δ.Α. για αποτελεσματική διερεύνηση της υπόθεσης.

- 4η προϋπόθεση: έγκαιρη έναρξη και εύλογη διάρκεια της έρευνας

Όπως το Δικαστήριο υπογράμμισε στην απόφαση *Kelly*, παρά τις όποιες ιδιαιτερότητες της εκάστοτε συγκεκριμένης περίπτωσης, η άμεση κινητοποίηση των κρατικών οργάνων για τη διαλεύκανση περιστατικών θανατηφόρου βίας είναι

επιβεβλημένη για τη διατήρηση της εμπιστοσύνης της κοινής γνώμης στην αρχή του κράτους δικαίου και για την παρεμπόδιση της δημιουργίας εντυπώσεων συμμετοχής ή ανοχής του κράτους σε έκνομες ενέργειες. Σε αυτό το πλαίσιο της «άμεσης κινητοποίησης» εντάσσεται η ανάγκη για έγκαιρη έναρξη της έρευνας και για εύλογη επίτευξη της διεκπεραίωσής της. Με διαφορετικά λόγια, η διερεύνηση περιπτώσεων θανάτου κρατουμένων πρέπει να ξεκινά αμέσως, μόλις κάποιος τέτοιο περιστατικό υποπίπτει στην αντίληψη των κρατικών αρχών, πρέπει να είναι συνεχής και αδιάκοπη και πρέπει μετά από εύλογο χρονικό διάστημα να ολοκληρώνεται³².

Στη βάση αυτής της προϋπόθεσης το Ε.Δ.Δ.Α. έχει διαπιστώσει αναποτελεσματικότητα της έρευνας και συνακόλουθα παραβίαση του άρθρου 2 σε πλειάδα υποθέσεων. Χαρακτηριστικές σχετικά είναι οι αποφάσεις *Tas vs. Turkey* (14/11/2000) και *Yasa vs. Turkey* (02/09/1998). Στην πρώτη το Δικαστήριο επικέντρωσε την κριτική του στην καθυστέρηση της έναρξης της έρευνας, καθώς οι πρώτες ερευνητικές ενέργειες είχαν πραγματοποιηθεί δύο ολόκληρα χρόνια μετά την ενημέρωση των αρχών για το συμβάν από τον πατέρα του θύματος [παρ.70 & 72]. Αντίθετα, στη δεύτερη καυτηρίασε την αδυναμία των αρμόδιων κρατικών φορέων, να προωθήσουν με αποφασιστικότητα και να ολοκληρώσουν σε εύλογο χρόνο τη διαδικασία διερεύνησης, αφού οι έρευνες – μολονότι είχαν ξεκινήσει την ίδια ημέρα του συμβάντος – είχαν αδικαιολόγητα σταματήσει μόλις επτά ημέρες αργότερα και μέχρι τη στιγμή (μετά από περισσότερα από πέντε χρόνια), που η υπόθεση έφτανε ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α., καμία ουσιαστική πρόοδος δεν είχε σημειωθεί [παρ.107].

Ο φόρτος υποθέσεων, που προβάλλεται συχνά ως δικαιολογία για την «αργοπορία» στην έναρξη και στην περαίωση των ερευνών (αλλά πολλές φορές και για την παράλειψή τους), δεν φαίνεται να συγκινεί ιδιαίτερα το Δικαστήριο. Αντίθετα, το Ε.Δ.Δ.Α. απαιτεί από τα κράτη, όταν διαπιστώνουν άυξηση των περιστατικών θανάτου κρατουμένων, να αυξάνουν αντίστοιχα ή τουλάχιστον να ανακατανέμουν τα οικονομικά κεφάλαια και το ανθρώπινο δυναμικό, που επενδύουν στις ερευνητικές διαδικασίες³³. Το ζητούμενο σε κάθε περίπτωση παραμένει η άμεση, ενδεδειγμένη και εν γένει αποτελεσματική διερεύνηση κάθε περιστατικού χρήσης θανατηφόρου βίας από τα όργανα του κράτους σε βάρος κρατουμένων.

- 5η προϋπόθεση: δημόσιος έλεγχος (δημοσιότητα) της έρευνας και συμμετοχή σ' αυτήν των πλησιεστέρων συγγενών

Το πρώτο από τα δύο αυτά στοιχεία, το στοιχείο της δημοσιότητας της διαδικασίας διερεύνησης (ή τουλάχιστον των αποτελεσμάτων της), αποσκοπεί στο να εξασφαλίζεται ο αναγκαίος για την εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης στο σεβασμό της αρχής του κράτους δικαίου δημόσιος έλεγχος πάνω στις πράξεις των κρατικών αρχών και οργάνων. Από την άλλη πλευρά, το δεύτερο στοιχείο, αυτό της συμμετοχής στην έρευνα των πλησιεστέρων συγγενών, συμβάλλει κυρίως στο να προβάλλονται επαρκώς οι απόψεις των προσώπων, που συνδέονται στενά με το θύμα, πάνω στο ζήτημα και να αποδίδεται στους ισχυρισμούς τους η δέουσα προσοχή. Συνολικά, η προϋπόθεση αυτή της αποτελεσματικότητας στοχεύει στον περιορισμό του κινδύνου διενέργειας «υπόγειων ερευνών, που να καταλήγουν σε κρυφές αναφορές»³⁴, για ένα τόσο σοβαρό ζήτημα, όπως είναι η χρήση θανατηφόρου βίας από τις κρατικές αρχές.

Παράδειγμα αναποτελεσματικότητας της έρευνας, λόγω έλλειψης ζωτικού δημοσίου ελέγχου στη διαδικασία διερεύνησης, αποτελεί η ήδη γνωστή υπόθεση *Kelly*, όπου το Ε.Δ.Δ.Α. διαπίστωσε, ότι οι κρατικές αρχές είχαν αποτύχει να δικαιολογήσουν δημόσια την απόφασή τους, να μην κινήσουν ποινικές διαδικασίες εναντίον των εμπλεκόμενων στο συμβάν δυνάμεων ασφαλείας. Το Δικαστήριο κατέληξε, ότι «δεν υπήρξε καμία αιτιολογημένη απόφαση, η οποία να μπορεί να επαναβεβαιώσει την ανησυχούσα κοινή γνώμη, ότι [τα κρατικά όργανα] είχαν σεβαστεί την αρχή του κράτους δικαίου, [και] αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί συμβατό με τις επιταγές του άρθρου 2» [παρ.117 & 118].

Όσον αφορά στην αναποτελεσματικότητα της έρευνας, λόγω έλλειψης επαρκούς συμμετοχής των συγγενών στη διαδικασία διερεύνησης, χαρακτηριστική είναι η κριτική, που άσκησε το Ε.Δ.Δ.Α. στις κρατικές αρχές στην υπόθεση *Edwards vs. U.K.* (14/03/2002)³⁵: «οι προσφεύγοντες, γονείς του θύματος, είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν μόνο για τρεις ημέρες την έρευνα, τη στιγμή που οι ίδιοι προσκόμιζαν στοιχεία. Δεν εκπροσωπήθηκαν και δεν μπόρεσαν να υποβάλουν οποιεσδήποτε ερωτήσεις στους μάρτυρες [...]. Χρειάστηκε να περιμένουν μέχρι τη δημοσίευση της τελικής εκδοχής της ερευνητικής αναφοράς, για να μάθουν την ουσία του αποδεικτικού υλικού σχετικά με το τι είχε συμβεί. Λαμβανομένης υπ' όψιν της στενής [σχέσης] και της προσωπικής ανησυχίας τους για το υπό έρευνα ζήτημα, το Δικαστήριο πιστεύει, ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί, ότι έχουν συμμετάσχει στη διαδικασία στον αναγκαίο για την προστασία των συμφερόντων τους βαθμό» [παρ.84].

Δύο παρατηρήσεις είναι απαραίτητο να γίνουν σχετικά με την προϋπόθεση δημοσίου ελέγχου της έρευνας και συμμετοχής των πλησιεστέρων συγγενών του θύματος σ' αυτήν:

Πρώτον, όπως έχει ρητά διασαφηνίσει το Ε.Δ.Δ.Α. στην απόφαση *Kelly* [παρ.115], η προϋπόθεση αυτή της αποτελεσματικότητας της έρευνας δεν συνεπάγεται και ούτε περιλαμβάνει από μόνη της οποιοδήποτε γενικό και απερίοριστο «δικαίωμα πρόσβασης» σε αστυνομικές ή ερευνητικές ενέργειες και στοιχεία³⁶. Τα τελευταία αφορούν συνήθως (αν όχι πάντοτε) σε λεπτά ζητήματα με ενδεχόμενες προδικαστικού χαρακτήρα συνέπειες σε τρίτους ή σε άλλες διερευνητικές διαδικασίες. Για το λόγο αυτό – και σε συνάρτηση με τις ιδιαιτερότητες τις εκάστοτε συγκεκριμένης κατάστασης – μπορεί, σε μεμονωμένες υποθέσεις, η πρώτη δυνατότητα πρόσβασης της κοινής γνώμης και των συγγενών του θύματος στις πράξεις και τα στοιχεία της έρευνας να προβλέπεται σε επόμενα (και όχι στα αρχικά) στάδια της ακολουθούμενης διαδικασίας. Σε καμία περίπτωση πάντως, δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς ή να περιοριστεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε ουσιαστικά να μην εξυπηρετούνται οι σκοποί, για τους οποίους η προϋπόθεση αυτή έχει νομολογηθεί από το Ε.Δ.Δ.Α. (διατήρηση της εμπιστοσύνης στην αρχή του κράτους δικαίου / προώθηση των απόψεων και των νομίμων συμφερόντων των συγγενών του θύματος).

Δεύτερον, σύμφωνα με το Δικαστήριο, ακόμη και εάν σε κάποια μεμονωμένη περίπτωση η διαδικασία διερεύνησης, που ακολουθείται, δεν πληροί την προϋπόθεση αυτή δημοσίου ελέγχου της έρευνας και συμμετοχής σ' αυτήν των συγγενών, υπάρχει η δυνατότητα, η επακολουθούσα ποινική δίωξη εναντίον των υπεύθυνων για το συμβάν κρατικών οργάνων – εφόσον έχει τα αναγκαία στοιχεία δημοσιότητας και εμπλοκής της οικογένειας του θύματος – να «θεραπεύει» κατά μία έννοια τις ατέλειες

της αρχικής έρευνας³⁷. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας κατάστασης είναι η υπόθεση *Guil vs. Turkey* (14/12/2000): το Ε.Δ.Δ.Α. θεώρησε αρχικά την έρευνα, που είχε πραγματοποιηθεί, αναποτελεσματική λόγω μη ικανοποιητικής συμμετοχής των συγγενών σ' αυτήν, όμως στη συνέχεια εξέτασε το κατά πόσον η ποινική δίωξη τριών αστυνομικών, η οποία είχε ακολουθήσει, παρουσίαζε τα απαραίτητα χαρακτηριστικά, ώστε να διορθώνει το ελάττωμα αυτό [παρ.92 & 93]. (Σημειώνεται, ότι τελικά το Δικαστήριο έκρινε, πως και η ποινική δίωξη εμφάνιζε τις ίδιες ανεπάρκειες, και ακολούθως διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 2 Ε.Σ.Δ.Α. λόγω – μεταξύ άλλων – αναποτελεσματικότητας της έρευνας). Συμπερασματικά, οι ποινικές διαδικασίες πρέπει να είναι εξαιρετικά σχολαστικές και απολύτως διαφανείς, με επαρκή δημόσιο έλεγχο και με συμμετοχή σε ικανοποιητικό βαθμό των συγγενών του θύματος, προκειμένου να μπορεί να θεωρηθεί, ότι «θεραπεύουν» τις όποιες αντίστοιχες ατέλειες της αρχικής έρευνας. Διαφορετικά, τόσο η ποινική όσο και η διερευνητική διαδικασία είναι αναποτελεσματικές και κατά συνέπεια παραβιάζεται το κρατικό καθήκον διερεύνησης θανάτου κρατουμένων.

Γ. Η αναστροφή του βάρους απόδειξης

Μετά την ανάλυση των προϋποθέσεων της αποτελεσματικότητας της έρευνας, αναφορά θα πρέπει να γίνει και σε ένα επιπλέον θέμα, ώστε να σχηματιστεί πληρέστερη εικόνα για το τι ακριβώς αναμένει το Δικαστήριο να κάνουν τα κράτη σε περιπτώσεις θανάτου ατόμων που έχουν αποστερηθεί της ελευθερίας τους. Πρόκειται για το ζήτημα της αναστροφής του βάρους απόδειξης.

Προκειμένου να αναγνωρίσει την ύπαρξη παραβίασης κάποιας διάταξης της Σύμβασης, το Ε.Δ.Δ.Α. πρέπει, αφού εξετάσει και αναλύσει τα δεδομένα της εκάστοτε υπόθεσης, να πεισθεί σε συγκεκριμένο – μεγάλο – βαθμό για την αλήθεια των ισχυρισμών του προσφεύγοντος: σύμφωνα με γενική αρχή, η οποία έχει καθιερωθεί μέσα από σταθερή νομολογία των Οργάνων της Σύμβασης από την απόφαση *Ireland vs. U.K.* (18/01/1978) και έπειτα, το Δικαστήριο πρέπει να πεισθεί «πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας» [παρ.161].

Σε περίπτωση που – μετά την εξέταση όλων των γεγονότων και συνθηκών μιας υπόθεσης – το Ε.Δ.Δ.Α. δεν πεισθεί πλήρως για την ύπαρξη παραβίασης της Ε.Σ.Δ.Α., ο προσφεύγων είναι αυτός, ο οποίος καλείται να προσκομίσει αποδεικτικό υλικό και μέσα, που να υποστηρίζουν τους ισχυρισμούς του, ώστε να πεισθούν οι Δικαστές «πέραν πάσης λογικής αμφιβολίας». Εάν αποτύχει σ' αυτό, το Δικαστήριο θα απορρίψει τους ισχυρισμούς του και θα θεωρήσει, ότι δεν έχει παραβιαστεί η Σύμβαση³⁸. Με άλλα λόγια, στις υποθέσεις που άγονται ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α., το *βάρους απόδειξης φέρει καταρχήν ο προσφεύγων*³⁹.

Μολαταύτα, όταν πρόκειται για διατάξεις της Ε.Σ.Δ.Α., οι οποίες περιλαμβάνουν εκτός από το ουσιαστικό και ένα διαδικαστικό σκέλος, δηλαδή ένα καθήκον διερεύνησης⁴⁰, η εφαρμογή της γενικής αυτής αρχής αποδεικνύεται προβληματική και «ασυνεπής» προς το όλο πνεύμα της Σύμβασης: σε τέτοιες περιπτώσεις, το κράτος βαρύνεται με την υποχρέωση να διερευνήσει το συμβάν και να εξασφαλίσει το σχετικό με αυτό αποδεικτικό υλικό. Συνεπώς, εάν το κράτος αποτύχει στην αποστολή του αυτή, ελάχιστα (ή καθόλου) στοιχεία για το τι πραγματικά συνέβη θα έρθουν στο φως και ακολούθως ο προσφεύγων – ο οποίος κατά το γενικό κανόνα φέρει το βάρος απόδειξης – δεν θα είναι σε θέση να υποστηρίξει τους ισχυρισμούς του ενώπιον του

Ε.Δ.Δ.Α. Αυτή η κατάσταση εμπεριέχει το παράδοξο, ότι ουσιαστικά «τιμωρείται ο προσφεύγων, επειδή δεν προσκόμισε το αποδεικτικό υλικό, το οποίο [όμως] η Σύμβαση υποχρεώνει τα κράτη να εξασφαλίσουν»⁴¹. Η αντίφαση αυτή είναι ακόμη πιο πρόδηλη σε υποθέσεις κακομεταχείρισης ή θανάτου ατόμων, που έχουν αποστερηθεί της ελευθερίας τους, καθώς εκεί οι κρατικές αρχές ασκούν πλήρη έλεγχο πάνω στους κρατούμενους και η κατάχρηση εξουσίας γίνεται πίσω από τους τοίχους της φυλακής, όπου κανείς άλλος πέρα από το ίδιο το κράτος δεν έχει πρόσβαση στα γεγονότα.

Για το λόγο αυτό, το Δικαστήριο έχει νομολογήσει, ότι σε τέτοιες περιπτώσεις πρέπει να γίνεται δεκτή μια αναστροφή του βάρους απόδειξης: «όταν τα υπό εξέταση γεγονότα βρίσκονται ολοκληρωτικά ή κατά μεγάλο μέρος στην αποκλειστική γνώση των αρχών, [...] μπορεί πράγματι να θεωρηθεί, ότι το βάρος απόδειξης, στο να δώσουν μια ικανοποιητική και πειστική εξήγηση, βρίσκεται [σ' αυτές]» [*Salman vs. Turkey* (27/06/2000), παρ. 100]⁴². Ο κανόνας αυτός έχει πλέον καθιερωθεί στη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., τη σχετική με υποθέσεις θανάτου κρατουμένων. Χαρακτηριστικά, στη σκέψη 70 της απόφασης *Velikova vs. Bulgaria* (18/05/2000) το Δικαστήριο διατύπωσε ρητά την άποψη, ότι, «όταν ένα άτομο οδηγείται σε αστυνομική κράτηση σε καλή υγεία, αλλά αργότερα βρίσκεται νεκρό, είναι επιβεβλημένο, το κράτος να δώσει μια ικανοποιητική εξήγηση των γεγονότων, τα οποία οδήγησαν στο θάνατό του, διαφορετικά οι αρχές πρέπει να θεωρηθούν υπεύθυνες κατά το άρθρο 2 της Σύμβασης»⁴³. Συνολικά λοιπόν, σε περιπτώσεις θανάτου ατόμων, που έχουν αποστερηθεί της ελευθερίας τους, τα κράτη οφείλουν κατά την Ε.Σ.Δ.Α. αφενός μεν να διερευνήσουν αποτελεσματικά τις συνθήκες του συμβάντος, αφετέρου δε να προσφέρουν με βάση τα στοιχεία, που προέκυψαν από την έρευνα αυτή, μια ικανοποιητική εξήγηση για το περιστατικό. Διαφορετικά, τα κράτη θεωρούνται υπεύθυνα για παραβίαση (μεταξύ άλλων ενδεχομένως) του άρθρου 2 της Σύμβασης.

Κλείνοντας το ζήτημα της αναστροφής του βάρους απόδειξης, δύο επισημάνσεις είναι απαραίτητες: Πρώτον, από τα λεγόμενα του Δικαστηρίου γίνεται αντιληπτό, ότι η αρχή της αναστροφής του βάρους απόδειξης σε περίπτωση θανάτου κατά τη διάρκεια της κράτησης, όπως σκιαγραφήθηκε παραπάνω, θεμελιώνεται από τη νομολογία πάνω σε μια «πραγματική» (και όχι αυστηρά νομική) βάση⁴⁴: τα αποδεικτικά στοιχεία, για το κατά πόσον έχει υπάρξει παραβατική συμπεριφορά από τα κρατικά όργανα ή όχι, και περεταίρω για το ποιος συγκεκριμένα ευθύνεται γι' αυτήν, βρίσκονται αποκλειστικά και μόνο στη διάθεση των αρχών και δεν είναι ελευθέρως προσβάσιμα από τρίτους. Κατά συνέπεια, καλείται το κράτος να φέρει στο φως τα στοιχεία αυτά και να αποδείξει, ότι τα όργανά του δεν έχουν προβεί σε τυχόν έκνομες ενέργειες.

Δεύτερον – και εξαιρετικά σημαντικό – δεν πρέπει να θεωρηθεί, ότι η αρχή της αναστροφής του βάρους απόδειξης σε περιπτώσεις θανάτου κρατουμένων, η οποία ισχύει στο (διεθνές) επίπεδο της Ε.Σ.Δ.Α., καταλύει ή επηρεάζει καθ' οιονδήποτε τρόπο το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορουμένου, το οποίο ισχύει στο (εθνικό) επίπεδο των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης⁴⁵. Η Σύμβαση είναι μια διεθνής συνθήκη, η οποία θεμελιώνει μέσω των αποφάσεων του διεθνούς δικαιοδοτικού της οργάνου, του Δικαστηρίου, τη διεθνή ευθύνη ενός κράτους σε περίπτωση παραβίασης των διατάξεών της. Αντίθετα, η ατομική ποινική ευθύνη των συγκεκριμένων κρατικών οργάνων, που εμπλέκονται στην παραβίαση, κρίνεται και

αποφασίζεται από τα εθνικά ποινικά δικαστήρια στη βάση των ποινικών νόμων και αρχών (όπως το τεκμήριο της αθωότητας) κάθε κράτους⁴⁶.

Κατά συνέπεια, το Ε.Δ.Δ.Α. εξετάζει την διεθνή ευθύνη των κρατών μόνο και δεν ασχολείται με την καταδίκη ή την αθώωση των μεμονωμένων κρατικών οργάνων. Τα τελευταία μπορεί, μέσω των εθνικών ποινικών διαδικασιών, να καταδικαστούν ή να αθωωθούν από δικαστήρια, τα οποία δεσμεύονται από το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορουμένου και από ό,τι αυτό συνεπάγεται για το βάρος απόδειξης. Σημειώνεται βέβαια, ότι, ακόμη και εάν απαλλαγούν των κατηγοριών τους, η αθώωσή τους αυτή δεν απελευθερώνει το κράτος από την υποχρέωση να συγκεντρώσει (έρευνα!) τα σχετικά με την υπόθεση στοιχεία και να παράσχει (εκείνο και όχι ο προσφεύγων!) ενώπιον του Δικαστηρίου μια ικανοποιητική εξήγηση για το τι πραγματικά συνέβη⁴⁷.

Ανακεφαλαίωση

Η ευαίσθητη θέση, στην οποία βρίσκονται τα άτομα, που έχουν αποστερηθεί της ελευθερίας τους, – υπό τον πλήρη έλεγχο των κρατικών αρχών και σε απομονωμένους χώρους με ελάχιστο (ή καθόλου) δημόσιο έλεγχο – έχει ωθήσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 τα Όργανα της Σύμβασης στη θεμελίωση, πάνω στη νομική δικαιολογητική βάση του άρθρου 1 Ε.Σ.Δ.Α. και της αρχής της αποτελεσματικότητας, της ύπαρξης ενός «διαδικαστικού σκέλους» του άρθρου 2, το οποίο προστατεύει το δικαίωμα στη ζωή. Πρόκειται για το «κρατικό καθήκον διερεύνησης θανάτου κρατουμένων», για την υποχρέωση δηλαδή των κρατών να διενεργούν αποτελεσματική έρευνα σε κάθε περίπτωση θανάτου ατόμου ευρισκόμενου υπό σύλληψη ή κράτηση.

Με αφετηρία την υπόθεση *McCann, Farrel & Savage vs. U.K.* (27/09/1995), γνωστή και ως «Υπόθεση του Γιβραλτάρ», και θεμελιώδη σταθμό στην εξελικτική πορεία της νομολογίας την υπόθεση *Kelly vs. U.K.* (04/05/2001), το Δικαστήριο έχει – σε πλειάδα αποφάσεων – συγκεκριμενοποιήσει και αναλύσει σε βάθος την υποχρέωση αυτή: μολονότι δεν υπάρχει σταθερή και προκαθορισμένη διαδικασία διερεύνησης, οι γενικές και αφηρημένες προϋποθέσεις, που η διεξαγόμενη έρευνα πρέπει να πληροί, είναι

- έρευνα από το κράτος και με δική του πρωτοβουλία
- ανεξαρτησία των ερευνητικών αρχών
- ερευνητικά μέσα ικανά να εξασφαλίσουν το αποδεικτικό υλικό του συμβάντος
- έγκαιρη έναρξη και εύλογη διάρκεια της έρευνας
- δημόσιος έλεγχος (δημοσιότητα) της έρευνας και συμμετοχή σ' αυτήν των πλησιεστέρων συγγενών

Μόνο εάν ικανοποιούνται οι απαιτήσεις αυτές, είναι η διερεύνηση «αποτελεσματική» υπό την έννοια, ότι μπορεί να οδηγήσει στη διακρίβωση του κατά πόσον υπήρξε πράγματι παραβίαση και στην αναγνώριση και τιμώρηση των υπευθύνων.

Όμως, το κρατικό καθήκον διενέργειας έρευνας, όπως περιγράφηκε, δεν θα εκπλήρωνε ουσιαστικά το σκοπό, για τον οποίο έχει τεθεί από το Ε.Δ.Δ.Α., εάν τα κράτη – μετά τη διερευνητική διαδικασία – είχαν τη δυνατότητα να αποκρύπτουν τα στοιχεία, που προέκυψαν απ' αυτήν, και να συγκαλύπτουν με τον τρόπο αυτό το συμβάν και τις απορρέουσες απ' αυτό ευθύνες των οργάνων τους. Για το λόγο αυτό,

το Ε.Δ.Δ.Α. έχει αναγνωρίσει μέσα από σταθερή νομολογία του, ότι σε περιπτώσεις θανάτου κρατουμένων γίνεται δεκτή μια αναστροφή του βάρους απόδειξης: τα εναγόμενα κράτη (και όχι, όπως συνήθως, οι προσφεύγοντες) είναι αυτά, που καλούνται να προσκομίσουν ενώπιον του Δικαστηρίου αποδεικτικό υλικό ικανό να στηρίξει μια πειστική εξήγηση για το τι πραγματικά συνέβη και για το πώς ένα άτομο, που βρισκόταν σε καλή κατάσταση υγείας τη στιγμή της σύλληψης, βρέθηκε τελικά νεκρό κατά τη διάρκεια της κράτησής του.

Αντί επιλόγου

Το αποτέλεσμα της εξέτασης της κρατικής υποχρέωσης διεξαγωγής έρευνας σε περιπτώσεις θανάτου κρατουμένων επιβεβαιώνει πανηγυρικά τη θεμελιώδη θέση, που το δικαίωμα στη ζωή του άρθρου 2 κατέχει, στο σύστημα προστασίας της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η σπουδαιότητά του έχει οδηγήσει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου να μην αρκείται σε μία *ex ante* (προ δηλαδή της παραβίασης) μόνο προστασία, μέσω της καταρχήν απαγόρευσης των εκτελέσεων, αλλά να απαιτεί και προστασία *ex post*, μέσω της νομολόγησης ενός κρατικού καθήκοντος διερεύνησης: ακόμη και όταν η παραβίαση έχει ήδη λάβει χώρα και το ίδιο το θύμα (ο νεκρός κρατούμενος) δεν μπορεί να προστατευθεί πλέον, πρέπει να αποκαλυφθεί, τι συνέβη και ποιος ευθύνεται. Και κατά μία έννοια, η αποκάλυψη αυτή θα «διασώσει» κάτι από το θύμα και θα δικαιώσει ηθικά τους συγγενείς του, περισσότερο ίσως από οποιαδήποτε χρηματική αποζημίωση, που ενδεχομένως θα τους καταβληθεί.

Υποσημειώσεις

* Το παρόν κείμενο αποτελεί προσπάθεια σύνοψης της διπλωματικής εργασίας με τίτλο “The duty of States to investigate the death of persons under arrest or detention”, η οποία εκπονήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος (Magister Legum) 2006-2007 του Πανεπιστημίου **Humboldt-Universität zu Berlin** της Γερμανίας υπό την επίβλεψη του καθηγητή **Dr. Dr.h.c. Christian Tomuschat** και δημοσιεύτηκε εκεί στις 25 Ιουνίου 2007.

¹ Βλ. αναλυτικά Murdoch J.: *The treatment of prisoners – European standards*, Strasburg 2006, σελ.113

² Δεν πρόκειται για αυστηρό ορισμό, αλλά για μια περιγραφή της κατάστασής τους. Βλ. Rodley N.: *The treatment of prisoners under international law*, Oxford 1987, σελ.5

³ Ovey C./White R.: *The ECHR*, 4th edition, Oxford 2006, σελ.59

⁴ Βλ. απαρίθμηση σε Ρούκουνας Ε.: *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Αθήνα 1995, σελ.101

⁵ Βλ. αναλυτικά για το θέμα Orsahl σε Macdonald R./Matscher F./Petzold H.: *The European system for the protection of human rights*, Netherlands 1993, σελ.211

⁶ Βλ. Greer S.: *The ECHR – Achievements, problems, prospects*, Cambridge 2002, σελ.255

⁷ Greer S., όπως παραπάνω (6)

⁸ Tomuschat C.: *Human rights between idealism and realism*, Oxford 2003, σελ.269

⁹ Orsahl, όπως παραπάνω (5)

¹⁰ Ενδεικτικά, δεν υπάρχει καμία αναφορά σε τέτοιου είδους κρατική υποχρέωση στην απόφαση *Diaz Ruano vs. Spain* (26/04/1994), η οποία αναφέρεται και αυτή σε θάνατο κρατουμένου

¹¹ Αναφορά της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, παρ.185

¹² Μόνο ο Δικαστής Trechsel διατύπωσε διαφορετική άποψη στην αναφορά της Επιτροπής και επεσήμανε την ύπαρξη ενός τέτοιου καθήκοντος. Μάλιστα φαίνεται, ότι η άποψή του αυτή αποτέλεσε το αποφασιστικό στοιχείο, το οποίο οδήγησε την Ισπανική κυβέρνηση σε πρόταση φιλικού διακανονισμού. Βλ. το σχόλιο του εκδότη πάνω στην υπόθεση στο *Human Rights Law Journal* vol.15 (1994), σελ.212

¹³ Το καθήκον διερεύνησης εντάσσεται στην ευρύτερη προβληματική της υποχρέωσης λήψης «θετικών μέτρων προστασίας» («positive obligations»), η οποία έχει αναπτυχθεί από τη θεωρία και τη νομολογία. Στον πυρήνα της βρίσκεται η αντίληψη, ότι το σύγχρονο κράτος δεν αποτελεί (ή τουλάχιστον δεν πρέπει να αποτελεί) μόνο πηγή απειλής για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και δύναμη προστασίας: δεν είναι μόνο ο πιθανός παραβάτης, αλλά και ο εγγυητής τους [βλ. σχετικά Dötge C.: *Positive Verpflichtungen der Staaten in der EMRK*, Berlin 2003, σελ.383]. Για τη νομική δικαιολογητική βάση της γενικότερης αυτής υποχρέωσης λήψης θετικών μέτρων προστασίας, η οποία ισχύει και για το καθήκον διερεύνησης, αλλά δεν μπορεί λόγω περιορισμένου χώρου να αναλυθεί εδώ, βλ. αναλυτικά Mowbray A.: *The development of positive obligations under the ECHR by the ECtHR*, Oxford – Portland – Oregon 2004, σελ.227 καθώς και Van Dijk σε Castermans-Holleman M./van Hoof F./Smith J. (ed.): *The role of the nation-state in the 21st Century: human rights, international organisations and foreign policy – Essays in honour of Peter Baehr*, Hague 1998, σελ.17

¹⁴ Altermann K.: *Ermittlungspflichten der Staaten aus der EMRK*, Baden-Baden 2006, σελ.128

¹⁵ Το ρήμα «αναγνωρίζουν», το οποίο χρησιμοποιείται στο κείμενο της επίσημης ελληνικής μετάφρασης της Σύμβασης, καθώς και το αγγλικό «shall secure» και το γαλλικό «reconnaissance», δεν ηχούν τόσο επιτακτικά όσο το «sichern» («εξασφαλίζουν») της γερμανικής έκδοσης.

¹⁶ Βλ. Altermann, όπως παραπάνω (14), σελ.109

- ¹⁷ Βλ. Mowbray A.: The development of positive obligations under the ECHR by the ECtHR, Oxford – Portland – Oregon 2004, σελ.29. Σχετικά και το Ε.Δ.Δ.Α. σε σειρά αποφάσεων, π.χ. İlhan vs. Turkey (27/06/2000), παρ.91
- ¹⁸ Π.χ. Kelly vs. U.K. (04/05/2001), παρ.94. Η απόφαση αυτή αναλύεται στη συνέχεια
- ¹⁹ Βλ. σχετικά Altermann, όπως παραπάνω (14), σελ.113 και Mowbray, όπως παραπάνω (17)
- ²⁰ Για μια γενική επισκόπηση της νομολογίας βλ. Van Dijk P./van Hoof F./van Rijk A./Zwaak L.: Theory and practice of the ECHR, 4th edition, Antwerp – Oxford 2006, σελ.367
- ²¹ Το εξαιρετικά ενδιαφέρον στοιχείο στην υπόθεση Makaratzis vs. Greece είναι, ότι, αν και ο προσφεύγων (από τύχη...) δεν έχασε τη ζωή του κατά τη διάρκεια της καταδίωξης του από δυνάμεις της αστυνομίας, η βία που χρησιμοποιήθηκε από τους αστυνομικούς ήταν τόσο ανεξέλεγκτη και ο τραυματισμός του από τη χρήση όπλων τόσο σοβαρός, ώστε το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε εφαρμοστέο το άρθρο 2 (δικαίωμα στη ζωή) και καταδίκασε την Ελλάδα για έλλειψη – μεταξύ άλλων – αποτελεσματικής διερεύνησης του συμβάντος [παρ.49-55 και 73-79]. Η απόφαση του Δικαστηρίου αξίζει πραγματικά να διαβαστεί, καθώς περιγράφει με λεπτομέρειες την επιπολαιότητα, με την οποία οργανώθηκε η επιχείρηση από την αστυνομία, αλλά και τις τραγικές ελλείψεις της έρευνας που ακολούθησε. Είναι χαρακτηριστικό, ότι ακόμη και ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. η ελληνική κυβέρνηση δήλωσε πως δεν είναι σε θέση να κατονομάσει όλους τους αστυνομικούς που είχαν εμπλακεί στο περιστατικό...
- ²² Βλ. σχετικά και Mowbray, όπως παραπάνω (17), σελ.30. Η διστακτικότητα αυτή του Δικαστηρίου, να προβλέψει λεπτομερώς και εξαντλητικά μια διερευνητική διαδικασία εφαρμόσιμη σε κάθε σχετικό συμβάν, είχε ήδη καταγραφεί σε σειρά προγενέστερων αποφάσεων: π.χ. Kaya vs. Turkey (19/02/1998), Tanrikulu vs. Turkey (08/07/1999), Demiray vs. Turkey (21/11/2000) και ιδιαίτερα Velikova vs. Bulgaria (18/05/2000), όπου μάλιστα το Ε.Δ.Δ.Α. είχε ρητά επισημάνει, ότι είναι αδύνατον να δημιουργηθεί απλώς μια «check-list» ερευνητικών ενεργειών (παρ.80)
- ²³ Σχετικά με την έννοια της «αποτελεσματικότητας» βλ. αναλυτικά Altermann, όπως παραπάνω (14), σελ.24
- ²⁴ Esser R.: Auf dem Weg zu einem europäischen Strafverfahrensrecht, Berlin 2002, σελ.105
- ²⁵ Βλ. σχετικά και την παρ.74 της απόφασης Edwards vs. U.K. (14/03/2002), όπου το Ε.Δ.Δ.Α. επεσήμανε, ότι η πρόβλεψη από το νόμο μιας διαδικασίας έρευνας, η κίνηση της οποίας επαφίεται στην πρωτοβουλία των συγγενών του θύματος, δεν απαλλάσσει το κράτος από την υποχρέωση ex officio διερεύνησης της υπόθεσης
- ²⁶ Έτσι και σε Altermann, όπως παραπάνω (14), σελ.34
- ²⁷ Βλ. σχετικά και την παρ.114 της προαναφερθείσας απόφασης Kelly, στην οποία το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε, ότι, μολονότι η διερευνητική αρχή ήταν πράγματι ανεξάρτητη και δεν σχετιζόταν με το συμβάν, η συμμετοχή στην έρευνα αξιωματικών της τοπικής αστυνομίας, που είχαν λάβει μέρος (έστω και εμμέσως) στην επιχείρηση, πρέπει να θεωρείται προβληματική
- ²⁸ Βλ. ανάλυση σε Altermann, όπως παραπάνω (14), σελ.27 και Mowbray, όπως παραπάνω (17), σελ.33
- ²⁹ Σχετικό παράδειγμα από τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. είναι η απόφαση Gülec vs. Turkey (27-07-1998), παρ.80
- ³⁰ Βλ. Altermann και Mowbray, όπως παραπάνω (28)
- ³¹ Βλ. Mowbray, όπως παραπάνω (17), σελ.37
- ³² Βλ. Altermann, όπως παραπάνω (14), σελ.30
- ³³ Βλ. στη νομολογία π.χ. Mahmut Kaya vs. Turkey (28/03/2000), παρ.107 και στη θεωρία Mowbray, όπως παραπάνω (17), σελ.38
- ³⁴ Mowbray, όπως παραπάνω (33)
- ³⁵ Η απόφαση Edwards παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον και αξίζει πραγματικά να διαβαστεί ολόκληρη και για έναν επιπλέον λόγο: είναι η πρώτη, στην οποία το Δικαστήριο διατύπωσε ρητά την άποψη, ότι κρατικό καθήκον διερεύνησης εγείρεται ακόμη και όταν ο θάνατος ενός υπό κράτηση προσώπου είναι αποδεδειγμένα αποτέλεσμα χρήσης βίας (όχι από κρατικά όργανα, αλλά) από ιδιώτες. Στη σκέψη 74 της απόφασης, το Ε.Δ.Δ.Α. δέχτηκε, ότι το θύμα, το οποίο είχε φονευθεί από έναν συγκρατούμενό του στη φυλακή, «ήταν ένας κρατούμενος ευρισκόμενος υπό τη φροντίδα και την ευθύνη των αρχών, όταν έχασε τη ζωή του [...] και σε αυτή την περίπτωση είναι αδιάφορο το εάν κρατικά όργανα ενεπλάκησαν με πράξεις ή παραλείψεις στα γεγονότα, που οδήγησαν στο θάνατό του. Το κράτος βαρύνεται από την υποχρέωση να ξεκινήσει και να ολοκληρώσει μια έρευνα, η οποία να πληροί τις προϋποθέσεις [της αποτελεσματικότητας] [...]». Βέβαια, το Δικαστήριο είχε υπαινιχθεί κάτι αντίστοιχο και σε προγενέστερες υποθέσεις (βλ. π.χ. τις προαναφερθείσες McCann [παρ.161] και Ergi vs. Turkey [παρ.82]), όμως ήταν με αυτή την απόφαση, που έγινε πλέον κατάδηλο, ότι τα κράτη έχουν υποχρέωση αποτελεσματικής διερεύνησης όλων των περιστατικών θανάτου κρατουμένων, ανεξάρτητα από το εάν η θανατηφόρος βία προέρχεται από όργανα του κράτους ή από ιδιώτες.
- ³⁶ Βλ. σχετικά και Altermann, όπως παραπάνω (14), σελ.32
- ³⁷ Βλ. σχετικά Mowbray, όπως παραπάνω (17), σελ.39
- ³⁸ Βλ. π.χ. αποφάσεις Tere vs. Turkey (09/05/2003) [παρ.175] και Tekdag vs. Turkey (15/01/04) [παρ.77]
- ³⁹ Βλ. σχετικά και Altermann, όπως παραπάνω (14), σελ.166
- ⁴⁰ Πέρα από το κρατικό καθήκον διερεύνησης υπό το άρθρο 2, το οποίο εξετάζεται εδώ, το Ε.Δ.Δ.Α. έχει νομολογήσει την ύπαρξη αντίστοιχων καθηκόντων στα πλαίσια των άρθρων 3, 5, 8, 13 και 14 Ε.Σ.Δ.Α. – βλ. γενικά Altermann, όπως παραπάνω (14). Ειδικά το καθήκον διερεύνησης περιπτώσεων βασανισμού κρατουμένων υπό το άρθρο 3 (απαγόρευση βασανιστηρίων), το καθήκον διερεύνησης περιπτώσεων εξαφάνισης κρατουμένων υπό το άρθρο 5 (προσωπική ελευθερία και ασφάλεια) και το καθήκον διερεύνησης υπό το άρθρο 13 (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής) παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές το ίδιο περιεχόμενο και την ίδια έκταση με την υποχρέωση έρευνας του άρθρου 2, όπως αυτή αναλύθηκε παραπάνω. Δυστυχώς, ο περιορισμένος διαθέσιμος χώρος δεν επέτρεψε να γίνει αναλυτική αναφορά και στα άρθρα αυτά (5 και 13 ιδιαίτερα), τα οποία στις περισσότερες περιπτώσεις εφαρμόζονται σωρευτικά με το άρθρο 2 – π.χ. απόφαση Timurtas vs. Turkey (13/06/2000) για το άρθρο 5 και Kaya vs. Turkey (19/02/1998) για το άρθρο 13
- ⁴¹ Βλ. την αποκλίνουσα άποψη του Δικαστή Bonello στην απόφαση Sevtaç Veznedaroglu vs. Turkey (11/04/2000), καθώς και τις αποκλίνουσες απόψεις στην απόφαση Labita vs. Italy (06/04/2000)
- ⁴² Βλ. ανάλυση σε Altermann, όπως παραπάνω (14), σελ.170
- ⁴³ Βλ. ενδεικτικά και απόφαση Tanlı vs. Turkey (10/04/2001), παρ.143 – 147
- ⁴⁴ Βλ. σχετικά Altermann, όπως παραπάνω (42)
- ⁴⁵ Βλ. Συμμεωνίδου-Καστανίδου σε Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων (επ.): ΕΣΔΑ – 50 χρόνια εφαρμογής, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ.113
- ⁴⁶ Βλ. χαρακτηριστικά Ansar vs. Turkey (10/07/2001) [παρ.284]
- ⁴⁷ Έτσι και το Ε.Δ.Δ.Α. στην απόφαση Ribitsch vs. Austria (21/11/1995) [παρ.34]